

3564

3565

3566

3567

3568

3569

Scaphiophryne

9(47.925)

2-24

2012

3(42) II

Գ Լ Ա Դ Մ Տ Օ Ն

37046
8001

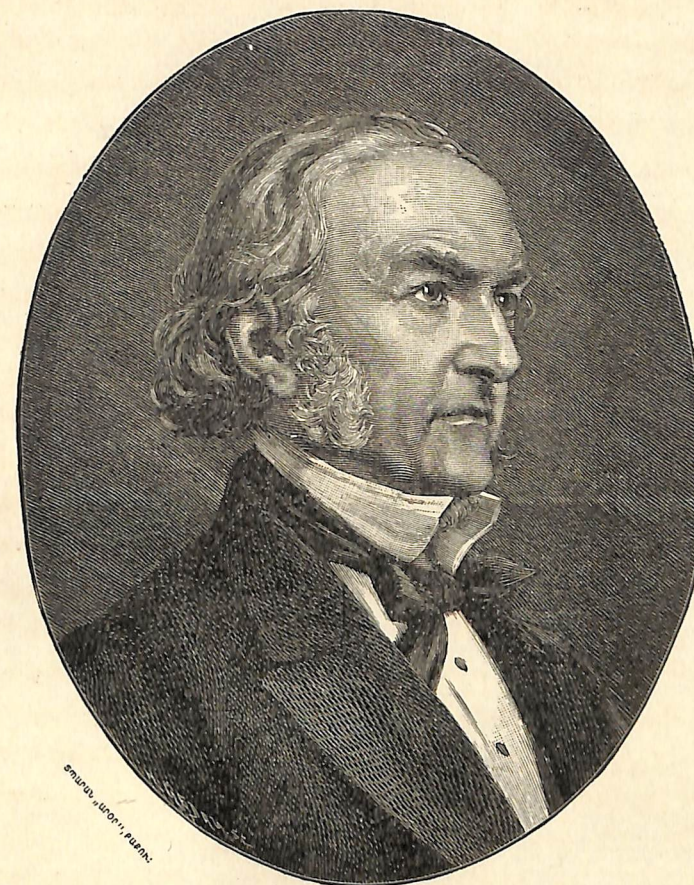

Дозволено цензурою, 7 ноября 1896 года, г. Тифлисъ.

115344 - u2

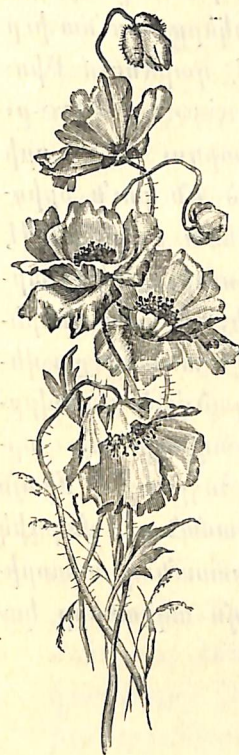

37046

ფილოსოფი

ԳԼԱԴՍՏՈՆ

Գլադստոնի արտաքին կեանքը ներկայացնում է քաղաքական հերոսութիւնների մի ամբողջ հիւսուածք, ուր խառն է ոչ միայն իւր հայրենիքի փառքը, այլև գուցէ ամբողջ աշխարհի քաղաքական խոշոր երևոյթների լուսավոյն իմաստը: Գլադստոնի ներքին կեանքը պատկերացնում է մի հարուստ պատմութիւն, ուր իրագործուած ենք տեսնում շատ քրիստոնէական և մարդասիրական գաղափարներ:

Կան մարդիկ, որ մեր դարի քաղաքական նշանաւոր գործիչների մասին խօսելիս—Գլադստոնի մեծութեան հետ հաւասարեցնում են Բիսմարկի մեծութիւնը: Համարելով մեր ժամանակի այդ երկու հռչակաւոր ծերունիներին երկու միանգամայն հակառակ ուղղութիւնների ներկայացուցիչներ, այդ մարդիկ, մի և նոյն ժամանակ, նրանց բարոյական ուժերի մէջ զըտնում են քանակական հաւասարութիւն: Սակայն եթէ մարդու բարոյական մեծութիւնը որ և է կաոյ ունի նրա սրտի ընդարձակութեան, հոգու անվեհերութեան և ձգտումների մարքութեան հետ, եթէ մեծ պիտի համարվի նա, որ գտանում է մեծ գաղափարներ, այն ժամանակ Բիսմարկի անունը չը պիտի

յիշվի այնտեղ, ուր խօսվում է Գլադստոնի մասին: Ինչպէս փոքրօրոգութիւնը վեհանձնութեան և նեղ շահամուտութիւնը քրիստոնէական սիրոյ ընկեր չի կարող լինել, նոյնպէս և Բիսմարկի անունը չի կարող ընկերանալ Գլադստոնի անունին հետ:

Եւ հէնց Գլադստոնի մեծութեան բուն իմաստը այն է, որ նա ներկայացնում է Բիսմարկի հակադատները, որ նա իւր գոյութեամբ, իւր գաղափարներով քստմենքի է դարձնում Բիսմարկների կոշտ ու կոպիտ սկզբունքների *raison d'être*-ը: Արդարեւ, եթէ պէտք է խոնարհվել այն մեծ մարդու առջև, որի ամբողջ կեանքը և գործունէութիւնը հիմնված են բուն քրիստոնէական և մարդասիրական վարդապետութեան վրայ, միթէ յանցանք չէ նոյն «մեծ» անունը շռայլել մի ուրիշ, թէև դարձեալ նշանաւոր, բայց բացասական գործիչի, որ դեռ նորերումս, երբ արդէն մի ոտը գերեզմանի մէջ է, առանց քաշվելու, առանց խղճահարութեան մի ամբողջ հալածված ժողովրդի—կրետացիների վիճակը աւելի ստոր ուշադրութեան արժանի համարեց, «քան իւր այգու մի բուռն հողը»: Եւ միայն միլիտարիզմի ներկայ տիրապետութեան ժամանակ մարդիկ կարող են այդ տեսակ վայրենի խօսքեր արտասանող ավտորիտետի մասին դեռ հրճուանքով խօսել և միայն տգէտները կարող են նրան «մեծ» համարել:

Գլադստոնի արխտոկրատ թշնամիները սովորութիւն ունին ակնարկել, թէ նրա հայրը վաճառական է եղել, թէ նրա ծագումը արխտոկրատիական չէ: Բայց ինքը Գլադստոնը ոչ միայն չի վիրաւորվում այդ տղայամիտ ակնարկներից, այլև բացարձակ պարծենում է իւր ծագումով: Այն մարդիկն են արժանի հիացման, որոնք սեպհական ուժերով են իրանց համար ճանապարհ հարթել կեանքի ասպարիզում: Չգենք մի թեթիւ հայեացք Գլադստոնի հարուստ և բազմակողմանի կենսագրութեան վրայ և մենք կը տեսնենք, որ իրաւ այդ մեծ մարդը միայն իւր խելքին, տաղանդին և աշխատասիրութեանն է պարտական իւր այժմեան հռչակով:

Վիլհամ Էվարտ Գլադստոնը ծնվել է 1809 թուականին Անգլիայի կենտրոնական քաղաք Լիվերպուլում *): Ուրեմն այժմ նա 87 տարեկան է. նա, որ այսօր էլ դեռ չի յոգնում իւր ազդու ձայնը բարձրացնել ճշմարտների և հալածվածների համար: Ճշմարիտ է, Գլադստոնի հայրը, նոյն իսկ պապը և մեծ պապը եղել են վաճառականներ, բայց և այնպէս նրա երակների մէջ հոսում է հին արխտոկրատիական արիւն: Տասնութերեքերորդ դարում նրա նախահայրերը եղել են Ծովանդիայի Եզուարդ I թագաւորի ասպետները: Նրանք Լանարկշիրում ունեցել են սեպհական կալուած, որ կոչվել է «Գլէդստէյնս», այսինքն բաղէի ժայռեր: Դժուար չէ գուշակել, որ հէնց այս անունից է ապագայում առաջացել Գլադստոն ազգանունը: Յետոյ միայն, երբ ասպետները, հանգիպելով ճակատագրի հարուածներին, զրկվել են իրանց գիրքից, կտրցրել են իրանց կալուածը, նրանց ժառանգները սկսել են առևտրով պարապել:

Դեռ անցեալ դարի վերջերում Գլադստոնի պապը, Թովմաս Գլադստոնը, Լէյդ կոչված նաւամատոյցում հացի առևտուր էր անում: Նա մեռաւ, իւր 16 զաւակների համար թողնելով բաւական մեծ ժառանգութիւն: Թովմասը յայտնի էր իւր եռանդուն, ձեռնարկող և վճռողական բնասրութեամբ, որ բնական խելքի հետ միացած մի առանձին գիրք էր տալիս նրան իւր շրջանում: Նոյն յատկութիւնները ժառանգում է հօրից նրա աւագ որդին—Ջօնը, այժմեան մեծանուն ծերունու հայրը:

Ահա ինչ է ասում ինքը Գլադստոնը իւր հօր մասին. «Նոյն իսկ ծերութեան հասակում նրա աչքերը չը կտրցրին իրանց երիտասարդական փայլը: Երբէք նրա մէջ չէր նկատվում ֆիզիքական կարողութեան թուլացում: Միշտ լեցուն մտաւոր և մարմնաւոր ոյժերով, նա գործում էր անընդհատ և գործում էր ամբողջ եռանդով: Նրա համար անհասկանալի էին այն մարդիկ, որոնք, աչքի առջև ունենալով մի որևէ լաւ գործ, իսկոյն և եթ ամենաեռանդուն կերպով չէին ձեռնարկում այդ գործը:

*) Ներկայ կենսագրութեան նիւթերը բաղել ենք Պալլեմկոմի հրատարակութիւնից:

Տոկունութիւնը նրա մէջ միացած էր ջերմ սրտի և մտերմական զգացմունքների հետ: Նա չափից դուրս պարզասիրտ էր, ունէր հասարակ բնաւորութիւն, սիրում էր ու հասկանում հումորը, որի մէջ և գտնում էր հանգստութիւն: Ես չեմ յիշում մի ուրիշ ծերունի, որ այնքան հետաքրքրական լինէր ինձ համար, որքան նա, և այդ ոչ այն պատճառով, որ նա իմ հայրն էր»:

Միայն առևտրական գործերը չէին, որ զբաղեցնում էին Քլադստօնի հօրը: Նա, միևնոյն ժամանակ, և հասարակական և քաղաքական գործիչ էր: Բաւական է ասել, որ նա ինն տարի անգլիական պարլամենտի անդամ է եղել, պատկանելով վիգերի, այսինքն ազատամիտների կուսակցութեան: Իսկ արտաքին քաղաքականութեան վերաբերմամբ նա եղել է կողմնակից այն մտքի, թէ Անգլիան միշտ պէտք է ճնշված ժողովուրդների պաշտպան լինի: Բայց ժամանակը ազդել է Ջօնի վրայ, և նա ծերութեան հասակում փոխել է իւր հայեացքները, չափաւորելով իւր գաղափարների ազատամտութիւնը:

Ընտանեկան և բնակրական կեանքում Քլադստօնի հայրը եղել է վերին աստիճանի ճշտասէր, սիրել է երկար վիճաբանել և ճառախօսել: Նոյն յատկութիւնները նա աշխատել է պատուաստել և իւր զաւակներին: Ամեն մի սկսած գործ նա անպայման տարել է մինչև վերջը, միևնոյն է, լաւ է եղել այդ գործը, թէ վատ:

Քալով Քլադստօնի մօրը, ծնեալն Աննա Ռօբերտսօնին, որ նոյնպէս վաճառական բնտանիքի զաւակ է եղել, թէև մի նշանաւոր շօտլանդական լեռնական ցեղից, այդ կինն էլ իւր մտաւոր ուժերով, կրթութեամբ և տաղտով թողել է նախանձելի յիշատակ: Նա գրաւիչ է եղել իւր տաք բնաւորութեամբ, վառ-վառ երևակայութեամբ, զգայուն սրտով, յատկութիւններ, որոնք ժառանգաբար անցել են նրա անուանի որդուն:

Մինչև տասներկու տարեկան հասակը Վիլեամ Քլադստօնը կրթվել է իւր ծնողների մօտ, նրանց անմիջական հսկողութեան ներքոյ: Այստեղ է գրվել նրա ազնուական բնաւորութեան հիմ-

քը: Այնուհետև նրա հայրը, տեսնելով իւր որդու խոշոր ընդունակութիւնները, շտապել է ուղարկել նրան Խթօնի ուսումնարանը, որ գտնվում էր Լօնդօնից երեսուն վերստ հեռու, Վինձօրի ամրոցի մօտ: Այնտեղ արդէն ուսանում էին Քլադստօնի երկու մեծ եղբայրները:

Իսկապէս այդ ուսումնարանում, որ համարվել է միջնակարգ, ոչ մի լուրջ կրթութիւն չի եղել: Շաբաթուայ ընթացքում, բացի կիրակիներից, այնտեղ մի օր տօն է եղել, երկու օր կիսատօն: Մնացած ժամանակ աշակերտները պարապել են ընդամենը $2\frac{1}{2}$ ժամ օրական, այն էլ բացառապէս սովորելով հին լեզուներ: Նոյն իսկ թուաբանութեան չորս կանոնները այդ ուսումնարանում օրինաւոր կերպով չեն աւանդվել: Աշակերտները, մեծ մասամբ արիստօկրատ բնտանիքների զաւակներ լինելով, աւելի սիրել են յաճախել ձիարշաւներ, ներկայ լինել քաղապների կոնկերթին, թատրոնական հանդեսներին, քան իրանց դասերին: Ամեն ոք աշխատել է, որքան կամեցել է: Ընդունակ աշակերտների համար չի եղել ոչ մի պարգև, իսկ անընդունակները դասատուները փոխել են իրանց ուսման տարիների համապատասխան:

Հասկանալի է, որ մի այդպիսի կրթական հիմնարկութեան մէջ աշակերտների ինքնուրոյնութեան համար մեծ ասպարէզ պիտի լինէր: Նա, որ բնականից եղել է ինքնասէր, ընդունակ և աշխատասէր—պարապել է եռանդով, իսկ նա, որ բնականից եղել է ծոյլ, անընդունակ—ոչինչ չի սովորել: Հասկանալի է նաև, որ միայն Քլադստօնի պէս մի աշխատասէր և ընդունակ մանկան համար այդ դպրոցը կարող էր դառնալ իսկական դպրոց:

Բայց իւր վատ կողմերի հետ Խթօնի դպրոցը ունեցել է և մի լաւ կողմ: Քա այն է, որ լաւագոյն աշակերտները ազատ էին պարապել, բացի դասերից, իրանց սիրած այս կամ այն կողմնակի գործով: Այդպէս, դպրոցը ունէր աշակերտների համար մի տեսակ քաղաքական կլուբ, ուր զանազան հասարակական և քաղաքական խնդիրների մասին վիճում էին ու ոգևորված ճառախօսում: Կար թատրոն, ուր աշակերտները

ներկայացումներ էին տալիս, կար, վերջապէս, մի պարբերական հանդէս, ուր ամեն ոք կարող էր փորձել իւր գրականական ոյժերը:

Գլադստօնը շուտով միանալով գալրոցի լաւագոյն աշակերտների հետ, կազմում է մի առանձին խումբ, որ թէ իւր բարոյական արժանաւորութիւններով և թէ աշխատասիրութեամբ տարբերվում է միւսներից: Տասնութեց տարեկան հասակում նա դառնում է կլուբի անդամ և շուտով այնտեղ այնպիսի դիրք է ստանում, որ ընտրվում է նախագահ: Այդ ժամանակ նա առաջին անգամ արտասանում է հրապարակական ճառ, որ խսկոյն արտայայտում է նրա հռետորական ձիրքը: Երկու տարի անցած նրա խումբը հիմնում է մի նոր ամսագիր, և Գլադստօնը ընտրվում է խմբագիր: Նա ինքն է կազմում ամսագրի մեծ մասը: Նա գրում է առաջնորդողներ, պատմական և երգիծաբանական յօդուածներ, ոտանաւորներ և այլն: Նա է խմբագրում և տպագրում ամբողջ ամսագիրը: Եւ պէտք է զարմանալ, թէ ինչպէս մի 17 տարեկան պատանի կարողանում է թէ իւր դասերը պատրաստել և թէ այդքան գործ կատարել: Պատմում են, որ նրա հայրը, առաջին անգամ նկատելով որդու այդ աշխատասիրութիւնն ու տոկունութիւնը, բացականչում է. «այդ մարդը շատ առաջ կերթայ»:

Աւարտելով Իթօնի գալրոցի դասընթացը, Գլադստօնը երկու տարի նախապատրաստվում է և ապա միայն մտնում Օքսֆորդի համալսարան, թէև առանց պատրաստվելու էլ կարող էր դիւրութեամբ ընդունվել: Անմիջապէս նա արժանանում է «ստուդենտ» կոչմանը, ստանալով տարեկան 1000 բուրլի թօշակ, որին բնաւ կարիք էլ չի ունենում: Համալսարանում, ինչպէս և Իթօնի գալրոցում, Գլադստօնը գիտութիւններով զբաղվելը զերազատում է զուարճալի հանդէսներին, ձիարշաւներին և այլ այդպիսի բաներին, որոնցով յափշտակված էր այդ ժամանակուայ ուսանողութիւնը:

Նա աշխատում է անընդհատ և անդուլ, բայց, միևնոյն

ժամանակ, չի զրկում իրան եւ ընկերական խնջոյքներից: Ընկերական կեանքում նա ցոյց է տալիս վերին աստիճանի ճշտասիրութիւն և անաշառութիւն: Նա սիրում է հակառակորդին յաղթել խելացի վիճաբանութեամբ, փաստերի և արգումենտների ուժով: Եթէ որեւէ խնդրում զգում է հակառակորդի արդարութիւնը, անմիջապէս խոստովանում է իւր սխալը և հաշտվում: Հասարակական խնդիրների մասին վիճելիս շատ անգամ է դատապարտում իւր հայրենակիցներին, երբ համոզմամբ սխալ է համարում նրանց արածը:

Շուտով Գլադստօնը Օքսֆորդում ուսանողներից կազմում է մի ընկերութիւն զանազան ոչ—համալսարանական խնդիրների մասին յօդուածներ գրելու նպատակով: Այդ ընկերութեան մէջ նա, ի միջի այլոց, կարդում է իւր մի լուրջ յօդուածը «Սոկրատէսի հաւատի մասին դէպի անմահութիւնը»: Բացի դրանից, նա մասնակցում է Օքսֆորդի Union-ին, որ ուսանողական պարլամենտ էր այն ժամանակ: Այստեղ կային զանազան կուսակցութիւններ, բայց ուսանողների մեծամասնութիւնը արիստոկրատիական և պահպանողական ուղղութեան կողմնակից էր: Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն ունէր իւր առանձին ժողովը, իսկ Union-ը ընդհանուր ժողովարան էր: Այստեղ վիճում էին, ճառաբանում, խնդիրներ լուծում, որպէս մի իսկական պարլամենտում: Մի խօսքով, դա մի տեսակ նախապատրաստական գալրոց էր, ուր իրանց ուժերը, զարգացնում էին ապագայ քաղաքական գործիչները:

Գլադստօնը ընտրվում է նախ Union-ի քարտուղար, ապա նախագահ: Իւր զարմանալի ընդունակութեամբ նախագահի պաշտօնը վարում է այնքան աջող, որ անմիջապէս Օքսֆորդի քաղաքական կուսակցութիւնների մէջ բռնում է նշանաւոր տեղ: Իսկ նա միայն 20 տարեկան էր այդ ժամանակ: Ուղղութեամբ պատկանելով պահպանողական կուսակցութեան, 1831 թ. ապրիլին արտասանում է մի նշանաւոր ճառ անգլիական պարլամենտի ազատամիտ կուսակցութեան առաջարկած ռեֆորմների դէմ: «Ռեֆորմները, գոչում է նա, կառաջացնեն վարչական ձևերի փոփոխութիւն և կը խախտեն հասարակական

կարգի հիմքը»։ Նիւկաստլի դուքսի որդին, որ այդ ժամանակ Օքսֆորդի ուսանող էր, այդ ճառի տպաւորութեան տակ, Գլադստօնի մասին մի գովասանական նամակ է գրում հօրը։ Հետեալ տարին, երբ Գլադստօնը աւարտել էր իւր ուսումը, դուքսը նրան առաջարկում է իւր ընտրողական շրջանին իբրեւ թեկնածու։

Եւ 22 տարեկան տաղանդաւոր հռետօրը, 1832 թուականին, դեռ նոր բաժանւած ուսանողական նստարանից, ընտրւում է անգլիական պարլամենտի անդամ։ Նա աւարտում է իւր ուսումը փայլուն կերպով, ստանալով կրկնակի պարգև, մի բան, որ իւրաքանչիւր տարի համալսարանը տալիս էր միայն մի աւարտողի, այն էլ մեծ պծուարութիւններով։

Աւարտելուց յետոյ Գլադստօնը անմիջապէս ուղևորվում է Իտալիա, բայց երբ ստանում է Նիւկաստլի դուքսի հրաւերը, անմիջապէս վերադառնում է իւր հայրենիքը։ Քսան ու երկու տարեկան առողջ, զեղեցիկ և եռանդուն երիտասարդը, ընդունված սովորութեան համեմատ, իւր ընտրողների առջև կարգում է մի ճառ, որով պարգւում է իւր քաղաքական դասնանքը։

Հետաքրքրական է այդ դասնանքը։ Թէև Գլադստօնը ընտրողների առջև իրան ներկայացնում է որ և է կուսակցական հոգուց զերծ և անկախ, բայց արգէն նոյն իսկ ճառի միտքը ցոյց է տալիս, թէ որքան այն ժամանակուայ Գլադստօնը տարբերվում էր այժմեան առաջադէմ և նոյն իսկ արմատական Գլադստօնից։ Նա մինչև անգամ պաշտպանում է այդ ժամանակ ստրկութիւնը անգլիական կօթնիւններում։ «Ես համաձայն եմ, ասում է նա, որ մարդկանց ֆիզիքական և բարոյական կախումը միմեանցից վաղ թէ ուշ պէտք է ոչնչանայ, բայց ամբողջ խնդիրը կայանում է նրանում, թէ ի՞նչ ուղղութեամբ պէտք է այդ բանը կատարվի»։ Գլադստօնի կարծիքով, Արևելեան-Հնդկաստանի ստրուկ—նեգրերին նախ և առաջ հարկաւոր է ազատել բարոյապէս, դարձնելով նրանց քրիստոնեայ,

ապա ֆիզիքապէս։ Բայց դա մի մանեօվր էր, որով երիտասարդ քաղաքագետը ուզում էր քօղարկել իւր յետադիմական դադափարը...

Այն նախապատրաստական ժողովում, ուր Գլադստօնը պաշտպանում է իւր այս քաղաքական ուղղութիւնը, նրա դէմ բարձրանում են հաղարաւոր ձեռներ։ Բայց ի՞նչ օգուտ, քանի որ տեղական աղգարնակութեան ձայնը այդ ժամանակ անդօր էր ընտրողական գործում։ Բաւական էր, որ Գլադստօնի թեկնածութիւնը ամենազօր դուքսն էր առաջարկել, և նա պիտի ընտրվէր, չը նայելով, որ նրա քաղաքական հայեացքները միանգամայն հակառակ էին ժողովրդի կամքին։

Պարզ էր, որ այս եղանակով ընտրված մի պատգամաւոր պարլամենտում պիտի տեղ բռնէր աջակողմեանների շարքում։ Եւ նա բռնեց այդ տեղը, և հէնց առաջին քայլում բացարձակ պաշտպանեց ստրկութեան խնդիրը։ Նա պաշտպանեց յետոյ և՛ ուրիշ մի քանի յետադիմական խնդիրներ։ Ի միջի այլոց, երբ պարլամենտի յետագէմ կուսակցութիւնը առաջարկեց ապրտամբւած Իրլանդիային խաղաղացնել զէնքի ուժով, նա լուծութեամբ ընդունեց այդ առաջարկութիւնը։ Բայց ի՞նչ պահպանողական կամ յետադիմական խնդիր ևս պաշտպանէր, Գլադստօնի ճառերը այնքան անկեղծ, ազդու և տաղանդաւոր էին, որ նոյն իսկ ծայրահեղ հակառակորդները չէին ուրանում երիտասարդ հռետօրի պարզութիւնը, անկեղծութիւնը և պերճախօսութիւնը։

Անգլիայի այդ ժամանակուայ մինիստրութիւնը բաղկացած էր վիզերից։ Շուտով պարլամենտում և հասարակական շրջաններում ծագեց և զարգացաւ նրա դէմ դժգոհութիւն, այնպէս-որ մինիստրութեան գլուխ Գրէյը ստիպվեց իւր կարինէթի հետ միասին հրաժարական տալ։ Նոր կառավարչութեան զեկը յանձնվեց Ռօբէրտ Պիլին, որ յայտնի էր իբրեւ չափաւոր պահպանողական և լաւ ագմինիստրատօր։ Պիլը առաջարկեց Գլադստօնին ֆինանսների մինիստրի օգնականի պաշտօնը։

Բայց հին պարլամենտը լուծված էր, ուստի Գլադստոնը պիտի նորից ընտրվէր պատգամաւոր:

Այս անգամ իւր ընտրողների առջև արտասանած ճառում նա յայտնեց այն միտքը, թէ պետութեան և եկեղեցու խելացի ու եֆօրմները չեն հակասում իսկական պահպանողականութեան սկզբունքներին: Այսպիսով նա մի քայլ հեռացաւ պահպանողական—յետադիմականներից և մօտեցաւ առաջադէմների կուսակցութեան: Նա նորից ընտրվեց պատգամաւոր և յանձն առաւ ֆինանսների մինիստրի օգնականի պաշտօնը: Բայց երկար չը տևեց Ռօբերտ Պիլի մինիստրութիւնը և 1835 թուականի ապրիլին հրաժարական տուեց, նրա հետ միասին, հարկաւ, և՛ Գլադստոնը:

Կարճ տևեց նրա պաշտօնը, բայց և այնպէս, այդ կարճ միջոցում նա ցոյց տուեց իւր քաղաքագիտական ու գործնական ընդունակութիւնները և անսահման եռանդը: Այնուհետև երկու տարի շարունակ նա վարեց լոկ պարլամենտական կեանք, անընդհատ աշխատելով այս կամ այն խնդիրների համար կազմված մասնաժողովներում: Չը նայելով իւր զբաղմունքներին, նա ժամանակ էր գտնում ուսումնասիրել Հոմերոսին, Դանթէին և սուրբ Օգոստինոսին: Յետոյ նա հետաքրքրվեց այն կրօնական շարժումով, որ այդ ժամանակ սկսվել էր Անգլիայում ապագայ կարգինալ Նիւմանի շնորհով: Հետևանքն այն եղաւ, որ 1838 թուականին Գլադստոնը հրատարակեց իւր առաջին քաղաքական բրօշուրը «Պետութեան յարաբերութիւնը եկեղեցու հետ» խորագրով:

Այս բրօշուրի մէջ երիտասարդ և վառվռուն քաղաքագետը այն միտքն էր յայտնում, թէ պետութիւնը «խիղճ ունի», ուրեմն և պարտաւոր է իւրաքանչիւր քաղաքացու վրայ պարտականութիւն դնել իւր ուղած եկեղեցին պաշտպանելու: Նա հանգիստնում էր պետական եկեղեցու կատարի պաշտպան՝ ընդգէմ ուրիշ դաւանութիւնների: Նրա յետագէմ գաղափարները ենթարկվեցին Մաքօլէի անխնայ քննադատութեանը և ջարդ ու փշուր եղան: Սակայն քննադատը, յարձակվելով հեղինակի գաղափարների վրայ, չը զլացաւ գնահատել նրա ինք-

նուրոյնութիւնը և տաղանդը: Նա շնորհաւորում էր *բօրիների* կուսակցութիւնը, որ Գլադստոնի պէս մի տաղանդաւոր արբանեակ էր ձեռք բերել: Բայց նա սխալվում էր. Գլադստոնը նոր ծագող զօրաւոր աստղ էր, միայն ոչ թօրիների համար, այլ շուտով պիտի փոխէր իւր դաւանանքը և անցնէր հակառակ բանակը:

Բժիշկների խորհրդով Գլադստոնը ուղեորվեց Հռոմ՝ իւր աչքերը այնտեղ բուժելու: Այդտեղ նա ծանօթացաւ սրբ Ստեփան Գլինի ընտանիքի հետ, որի որդին նրա համալսարանական ընկերն էր եղել: Այդ ծանօթութեան հետևանքն այն եղաւ, որ 1839 թուականի յուլիսին վերադառնալով Անգլիա, նա ամուսնացաւ Գլինի մեծ դստեր Կատերինայի հետ: Իբրև օժիտ—նա ստացաւ Հովարդէն ամրոցը: Յաջորդ տարին նա հրատարակեց իւր երկրորդ բրօշուրը՝ «Եկեղեցական սկզբունքները իրանց հետևանքների տեսակէտից» խորագրով: Այստեղ ևս Գլադստոնը պաշտպանում էր պետական եկեղեցին: Հետևեալ տարին Ռօբերտ Պիլը նորից կոչվեց՝ երկրի կառավարութիւնն իւր ձեռքն առնելու, և նա շտապեց յանձնել Գլադստոնին արգիւնաբերութեան և առևտրի բիւրօյի նախագահի պաշտօնը:

Այդ այն ժամանակն էր, երբ Անգլիայի անտեսական դրութիւնը ամենին խորին մտախոհութիւն էր պատճառել: Երկիրը օրից օր աղքատանում էր, չքաւորութիւնն այն աստիճանին էր հասել, որ պետական դանձարանը ողորմութիւն էր տալիս մօտ 7 միլլիօն հոգու: Շարունակ գիւղերից քաղաքներն էին գաղթում գիւղական հասարակութիւնները՝ այնտեղ որևէ դործ գտնելու: Սոսկալի երաշտութեան պատճառով երկիրը ցամաքել էր, հաց չէր տալիս: Այն ինչ՝ քաղաքներում աշխատաւոր ձեռների առաջարկութիւնը անշափ գերազանցում էր պահանջին, և մարդիկ հարկադրված էին մուրալով հայթհայթել իրանց օրուայ պարէնը:

Մի և նոյն ժամանակ, մեծ քաղաքներում և արգիւնաբերական շրջաններում սկսվել էր մի նոր քաղաքատնտեսական

հոսանք: Արհեստավոր դասակարգը գործ էր պահանջում, սպառնալով գործադուլ անել, եթէ տէրութիւնը չի աշխատիլ բարւոյքել նրա վիճակը: Միւս կողմից, մի ահագին բազմութիւն պահանջում էր ընդհանուր ընտրողական իրաւունք: Իսկ այսպէս անուանված մանչէստերեան քաղաքատնտեսական շփոթի կուսակցութիւնը կամ «Լիգան», որի ներկայացուցիչն էր պարլամենտում Վիլերսը և հետօրներին էին Կօբդէնը և Բրայտը — պահանջում էր հացահարկի կատարեալ ոչնչացում, իբրև միակ միջոց, որ, նրա կարծիքով, կարող էր երկիրը ազատել տնտեսական նեղ վիճակից:

Վերջապէս, Ռօբերտ Պիլի մինիստրութիւնը սկսեց զիջումներ անել: Նա վճռեց փոփոխել սակագները: Եւ այս վիթխարի գործը յանձնվեց Գլադստօնին: Հէնց առաջին տարին երիտասարդ ֆինանսիստը ցոյց տուեց իւր անսահման ֆինանսական ընդունակութիւնը: Նա փոփոխեց սակագները, աւելացրեց այս ու այն հարկերը, պակասացրեց միւսները, ազատեց երկրից դուրս բերելու մեքենաները բոլոր հարկերից, այսպիսով մեծ զարկ տալով Անգլիայի մեքենագործութեանը: Երկու տարի չանցած, երկրի տնտեսական կեանքի մէջ նկատվեց զգալի բարւոյնում: Թշնամիները հաշտվեցին Պիլի մինիստրութեան հետ: Բայց այդ ժամանակ յանկարծ Գլադստօնը հրաժարական տուեց, չը նայելով իւր անկեղծ բարեկամների թախանձին — մնալ իւր պաշտօնում: Այդ հրաժարականի պատճառն էր Ռօբերտ Պիլի մի կարգադրութիւնը Իրլանդիայի վերաբերմամբ, որին հակառակ էր Գլադստօնի խիղճը:

Հրաժարականից մի քիչ առաջ Գլադստօնը հրատարակեց մի նոր բրօշուր, որի մէջ ընթերցողներին ծանօթացնում էր այն հետեանքների հետ, որ ունեցաւ սակագների փոփոխութիւնը: Եղբակացութիւնն այն էր, թէ հէնց որ արդիւնաբերութեան մի որ և է ճիւղ ազատվում է հարկից, անմիջապէս կենդանանում է: «Այսուհետեւ, — ասում է Գլադստօնը իւր բրօշուրի վերջում, — ճշմարիտ պետական իմաստութիւնը կայանալու

է ոչ թէ այս կամ այն դասակարգին հովանաւորելու, այլ բանւորներին և արդիւնաբերութիւնը մօնօպօլիայի և արտօնութիւնների կապանքներից ազատելու մէջ:

Այդ բրօշուրով Գլադստօնը մի քայլ ևս մօտեցաւ առաջադէմ կուսակցութեանը: Ռօբերտ Պիլի վրայ բրօշուրը գործեց մի որոշ ազդեցութիւն, և նա սկսեց հետզհետէ փոխել իւր ուղղութիւնը: Վերջապէս, նա նորից Գլադստօնին պաշտօնի հրաւիրեց: Սակայն շուտով տեղի ունեցան նոր ընտրութիւններ:

Այս անգամ արդէն Գլադստօնը հրաժարվեց Նիւկաստլի դուքսի շրջանի ներկայացուցիչը լինելուց: Իւր ընտրողներին ուղղած հրաժարականի մէջ նա ասում է, ի միջի այլոց, թէ հրաժարվում է, «խոնարհվելով հասարակական պարտականութեան պարզ և անխուսափելի պահանջին»: Այստեղ նա առաջին անգամ է խօսում երկրի պահանջներին հպատակվելու մասին:

Նոր ընտրութիւններին, այն է՝ 1847 թուականին, Գլադստօնին վիճակվում է դառնալ Օքսֆորդի համալսարանի ներկայացուցիչ. մի բաղդ, որին շատ քչերն էին արժանանում: Բաժանվելով թօրիների կուսակցութիւնից, այսուամենայնիւ, նա դեռ չէր միացել ազատամիտների բանակին: Ուստի այս անգամ նա պարլամենտում միջին տեղ է բռնում, միանալով պիլականներին, այսինքն Ռօբերտ Պիլի կուսակցութեանը: Եւ այստեղ, մի կողմից, նա, հակառակ իւր անցեալ հայեացքներին, այլ ևս չի ուղում պաշտպանել պետական եկեղեցին, զգալով, որ աննպատակ է այժմ այդ մասին խօսելը, միւս կողմից, հանդիսանում է առաջուայ պէս քանի մի պահպանողական խնդիրների կողմնակից: Իսկ առևտրական օրէնսդրութեան վերաբերմամբ նա միանգամայն անցնում է առաջադէմների կողմը, պահանջելով որ բոլոր անգլիական ծովերի դռները բացվեն անխտիր բոլոր օտար նաւերի համար: Սակայն մինչև 1851 թ. նա մնում է լոկ մի հասարակ անգամ պարլամենտի, չունենալով ոչ մի վարչական պաշտօն մինիստրութեան մէջ:

Նոյն միջոցին պարզվում է Գլադստօնի հայեացքը արտաքին քաղաքականութեան վերաբերմամբ: Նա հանդիսանում է

պարզ, անաչառ և մարդասէր քաղաքականութեան կողմնակից, հակառակ նշանաւոր Պալմերստօնի, որ այժմ առաջին մինիստրն էր և որի միջազգային գործունէութիւնը հիմնված էր ինտրիգների և խաբէութեան վրայ: Նա արտայայտում է այն գաղափարը, թէ Անգլիայի կողմն է՝ պահպանել ազգերի մէջ փոխադարձ համերաշխութիւն և տարածել եղբայրութեան և անկախութեան սկզբունքները:

Հարկաւ, նրա այս մարդասիրական գաղափարը հանդիպում է պարլամենտի նեղ—գործնական մեծամասնութեան թշնամութեանը: Բայց նա չի վնասուում: «Խնայենք տկարին և պաշտպանենք նրան», ասում է Քլադստօնը իւր մի ճառում, «չը խառնվենք ուրիշ ազգերի ներքին գործերի մէջ, չը նկրտենք դառնալ ուրիշների վարժապետն ու քննիչը, անենք նրանց համար այն, ինչ որ կը կամենայինք, որ նրանք անեն մեզ համար»...

Մի առ ժամանակ Քլադստօնը ստիպված է լինում, իւր վեց տարեկան աղջկայ հիւանդութեան պատճառով, ընդհատել իւր պարլամենտային գործունէութիւնը և ուղևորվել Իտալիա: Զմեռը 1850—51 թ.թ. նա անց է կացնում Նէապօլում: Այստեղ վախճանվում է նրա սիրելի դուստրը, բայց վշտացած հայրը շուտով մխիթարութիւն է գտնում մի մարդասիրական գործի մէջ, որ կլանում է նրա միտքը ամբողջովին:

Բանն այն է, որ այդ ժամանակ Նէապօլը գտնվում էր կատարեալ սարսափի մէջ: Զը նայելով, որ քաղաքացիները ունէին եւ սեպհական օրէնսդրական ժողով եւ օրէնքներ եւ անհատական իրաւունքներ եւ ազատամիտ սահմանադրութիւն, բայց իրօք զրկված էին այդ բոլոր արտօնութիւններից: Պալատի գիմադրական կուսակցութեան անդամները բանտարկվում էին, ինքը պալատը լուծված, քսան հազար քաղաքացիներ գտնվում էին ամենատանեկի պայմանների մէջ. ամբողջ Նէապօլիտանեան թագաւորութեան վիճակը խղճալի էր: Այդ բոլորը տեսնելով, Քլադստօնը յուզվում է և բորբոքվում: Նախ

և առաջ, իր բարեկամների միջնորդութեամբ իրաւունք է ստանում՝ այցելել բանտերը և տեսակցել բանտարկված պատգամաւորների հետ: Այստեղ նա հաւաքում է անհրաժեշտ տեղեկութիւններ քաղաքացիների վիճակի մասին և անմիջապէս այս առիթով անգլիական մի լրագրում հրատարակում է երկու յօդուած: Նա նկարագրում է Նէապօլիտանեան տէրութեան անխիղճ վարմունքը իւր հպատակ քաղաքացիների հետ և անխնայ պարսաւում նրա ամբողջ վարչական սխտեմը:

Անգլիայում այդ յօդուածները խոր տպաւորութիւն են գործում և խախտում են Նէապօլիտանեան թագաւոր Ֆերդինանդի հանգստութիւնը: Պարլամենտում այս մասին խնդիր է ծագում, և Անգլիայի ազգային ներկայացուցիչները իրանց յատուկ զգայնութեամբ բողոքում են օտարազգի հալածեալների վիճակի դէմ: Սակայն նրանց բողոքը գործնական հետևանք չի ունենում: Մի քանի տարի անցած Նէապօլի խնդիրը լուծվում է Քարիբբալիի դէնքի ուժով, որ ճնշված քաղաքացիներին ազատում է իրանց անտանելի դրութիւնից:

Քլադստօնը Իտալիայից վերադառնում է Անգլիա այն ժամանակ, երբ Ռօսսելի և Պալմերստօնի հին—ազատամտական մինիստրութիւնը քայքայված էր: Պալմերստօնը հրաժարական է տալիս, և 1852 թ. սկզբին նոր կաբինէթի կազմակերպութիւնը յանձնվում է լորդ Դերբիին: Տիրահուշակ Դիգրայէլին (Բիկօնսֆիլդ) հրաւիրվում է ֆինանսների մինիստր և համայնքների պալատի ղեկավար: Լորդ Դերբին փորձում է հրաւիրել եւ Քլադստօնին—դառնալ մինիստրութեան անդամ, բայց Քլադստօնը հրաժարվում է և Դերբիի կաբինէթին սկսում է ցոյց տալ զօրեղ ընդդիմութիւն, թէև երկար չի տևում այդ կաբինէթի գոյութիւնը: Այս ընդդիմութիւնը Քլադստօնի դէմ նրա թշնամիների չըջանում առաջացնում է մի մեղադրանք, որ այժմ էլ կրկնվում է, այն է, թէ նա ազատամիտ դարձաւ միայն փառամոլութիւնից դրդված և նախանձելով Դիգրայէլին, որին լորդ Դերբին զերպասել էր նրանից:

Այսպէս թէ այնպէս, հէնց առաջին քայլերից Դիգրայէլին հանդիպում է Քլադստօնի թշնամութեանը. մի թշնամութիւն,

որ փոխադարձ էր և որ տեղեց մինչև խորամանկ հրէայի մահը: Դիզրայէլին յանգուցն էր, ցինիկ, ինտրդիան, ոչ մի միջոցի առջև կանգ չառնող, երկերեւանի, չողորթութող այնտեղ, ուր հարկաւոր էր, անխիղճ այնտեղ, ուր կարող էր: Մինչդեռ Գլադստօնը պարզասէր է, անաշտ, իւր նպատակին դիմող ուղիղ և արդար ճանապարհով: Պարզ է, որ այս տեսակ երկու միմեանց արմատականացէս հակառակ բնաւորութիւնների մէջ չէր կարող լինիլ որեւէ առնչութիւն, մանաւանդ բարեկամութիւն, և չեղաւ էլ:

Նոյն իսկ իրանց քաղաքական գործունէութիւնը նրանք սկսել են և աւարտել միանգամայն տարբեր ուղղութեամբ: Դիզրայէլին ասպարէզ է մտել իբրև արմատական և, հետզհետէ փոխվելով, դարձել է պահպանողական, այն ինչ՝ Գլադստօնը, յետադիմական ուղղութիւնից սկսելով, աստիճանաբար դարձել է առաջադիմական և շատ անգամ նոյն իսկ արմատական:

Դերբիի կարինէթի անկումից յետոյ, երբ նոր կարինէթ կազմակերպելը յանձնվում է լորդ Աքերդինին, Գլադստօնը հրաւիրվում է ընդունել ֆինանսների մինիստրի պաշտօնը: Պարլամենտական աւանդութիւնների համաձայն, նոր մինիստրը, որ եղել էր հակառակ կուսակցութեան պարտութեան պատճառ, պիտի, միևնոյն ժամանակ, դառնար եւ համայնքների պալատի պարագլուխ: Բայց Գլադստօնը, ընդունելով մինիստրի պաշտօնը, ազատ մնաց այդ պարագլխի պաշտօնից, որովհետև ըստ աւագութեան վերջինը տակաւին պատկանում էր Ռօսսելին:

Սակայն նոյն իսկ իբրև ֆինանսների մինիստր Գլադստօնը այնքան օգտակար հանդիսացաւ իւր հայրենիքի շահերի համար, որքան գուցէ եւ ոչ մինը նրա նախորդներից: Հէնց առաջին տարին, երբ նա իւր առաջին բիւջէն ներկայացրեց պալատին և հինգ ժամ շարունակ բացադրեց ու պաշտպանեց նրան, թշնամիները զինաթափ եղան, իսկ բարեկամները սքանչացան: Այնքան հմուտ, խելացի և տաղանդաւոր էր կազմված այդ բիւջէն: Ամենքը համոզվեցին, որ երկրի ֆինանսները

գտնվում են ապահով ձեռքում: Բայց և այնպէս Գլադստօնի թշնամիները ապագայում բարդեցին նրա վրայ այն մեղադրանքը, թէ նա 1852 թ. երկրի մէջ մտցնելով եկամտային հարկը, խոստացաւ մինչև 1860 թ. վերջացնել այդ հարկը, և իւր խոստումը չը կատարեց: Սակայն Գլադստօնը այդ բանում մեղաւոր չէր, որովհետև առաջ եկաւ Ղրիմի պատերազմը, որ Սևզլիային ենթարկեց 400 միլիոն ռուբլի աւելորդ ծախսերի: Գլադստօնը չէր կարող այլ կերպ ծածկել այդ ծախսերը, որոնց վերաբերմամբ նա մազի չափ մեղաւոր չէր:

Սկզբից և եթ Գլադստօնը դէմ էր Ղրիմի պատերազմին, բայց չը կարողացաւ նրա առաջն առնել, ինչպէս և նոյնը չը կարողացաւ անել նոյն առաջին մինիստր լորդ Աքերդինը: Ահա ինչու լորդ Աքերդինը հրաժարական տուեց, և նոր կարինէթի կազմակերպութիւնը այս անգամ էլ յանձնվեց Պալմերստօնին: Գլադստօնը, որ Աքերդինի հետ հրաժարական էր տուել, նորից յանձն առաւ ֆինանսների մինիստրի պաշտօնը, որովհետև ոչ ոք չէր ուզում վերցնել այդ պատասխանատու պաշտօնը, վախենալով Գլադստօնի անխնայ ըննադատութիւնից—այնքան դժուար էր վերջինի ալտօրիտետը ֆինանսական գործերում:

Պալմերստօնի կարինէթի գոյութիւնն էլ երկար չը տևեց, քայքայվեց: Գլադստօնը դարձեալ թողեց ֆինանսների մինիստրի պաշտօնը:

Այնուհետև նա երեք տարի շարունակ վարում էր ազատ կեանք: Նրա հոգեկան աշխարհը այժմ այն դրութեան մէջ էր, որ նա ամեն մի խնդիր կապում էր կղերական սկզբունքների հետ: Այլ խօսքով, նա դարձել էր չափազանց կրօնական, միևնոյն ժամանակ, կարծես, նորից—պահպանողական: Ահա ինչու նա ընդդիմացաւ Պալմերստօնի առաջարկած ծրագրին ապահարգանի մասին: Նա տեսնում էր, թէ ամուսնութիւնը «քրիստոնէական կրօնի գաղտնի խորհուրդն է» և ոչ թէ մի որեւէ քաղաքացիական գործողութիւն, թէ նա, աստուածային օրէնքի համաձայն, անխախտի է և այլ ախպիսի յետադիմական և սահմանափակ բաներ: Բայց այնու ամենայնիւ,

Պալմերստոնի ծրագիրն անցաւ, և ապահարդանք ընդունվեց:

Այնուհետև Պալմերստոնը, որ նոր էր դարձել գէպի առաջին մինիստրի պաշտօնը, մի նոր և այս անգամ անհեթեթ ծրագիր առաջարկեց—սպանութիւն գործելու համար կազմուող դաւադրութեան վերաբերեալ օրէնքը փոխելու: Այդ ծրագիրը հանդիպեց զօրեղ ընդդիմութեան, իմիջի այլոց, եւ Քլադստօնի կողմից, և տապալվեց: Պալմերստոնը նորից հրաժարական տուեց, նորից ասպարէզ եկան լօրդ Գերբին և Գիզրայէլին:

Քլադստօնը տակաւին անպաշտօն էր, և ահա ինչ է գրում Գիզրայէլին իւր բարեկամներից մէկին. «Որքան կը կամենայի, որ դուք համոզէք Քլադստօնին լօրդ Գերբի կաբինէթին մասնակցելու: Իմ մեղը չէ, որ նա յանձն չառաւ այդ: Քիչ էր մնում, որ ես ծնկաչոք աղաչէի նրան՝ ընդունել իմ առաջարկութիւնը»:

Պարզ է, որ Գիզրայէլին չէր կարող սիրել Քլադստօնին և ուզում էր իւր կողմը թեքելով, ազատվել նրա զօրաւոր թշնամութիւնից: Քլադստօնը, հարկաւ, չը համաձայնվեց լօրդ Գերբի կաբինէթին մասնակցելու...

Առաջ Քլադստօնը իւր ազատ ժամերը նուիրում էր աստուածաբանական գրքերին, ուսումնասիրում էր հին կտակարանը: Այժմ նա սկսեց կարգաւ Հոմերոսին, նաև ուրիշ հին յունական կլասիկներին և 1858 հրատարակեց իւր «Հետազօտութիւն Հոմերոսի և նրա գարի մասին» վերնագրով աշխատութիւնը:

Մինչ այս մինչ այն, Եւրոպայի քաղաքական հորիզոնի վրայ կուտակվում էին մթին ամպեր, որ զուշակում էին որոտում և փոթորիկ: Աւստրիայի և Ֆրանսիայի յարաբերութիւնները օրից օր լարվում էին: Իտալիայի թագաւոր Վիկտօր Էմմանուէլը և նրա մինիստր Կապուրը, հանգամանքներից օգտվելով, Նապօլէօնի զօրքերի օգնութեամբ, աւստրիացիներին վռնդում են Լոմբարդիայի սահմաններից: Քարիբալդին արշաւում է և մտնում երկու Սիցիլիաների թագաւորութեան

սահմանները, վռնդում է այնտեղից նէապօլիտանեան թագաւոր Ֆերդինանդին և հրատարակում է ամբողջ Իտալիայի միութիւնը:

Այս բոլորի ազդեցութեամբ անգլիական հասարակութեան միտքը նորից գրգռվում է: Նորից խնդիր է ծագում ընդհանուր ձայնաւութեան, պարլամենտի ռեֆօրմի, բանւորների ընտրողական իրաւունքների մասին: Լօրդ Գերբիի և Գիզրայէլի կաբինէթը հարկադրվում է գիշել հասարակութեան պահանջներին: Այստեղ առաջին անգամ Գիզրայէլին փորձում է իւր կուսակցութիւնն այնպէս կրթել, որ նա ինքը կամաւորապէս իրագործէ ազատամիտ ռեֆօրմները, փոխանակ թոյլ տալու, որ նոյնն անէ ազատամիտ կուսակցութիւնը: Այսպիսով նա, մի կողմից, ուզում է դեմօկրատիայի համակրութեանը արժանանալ, միւս կողմից, թուլացնել մտցնելիք ռեֆօրմների ոյժը: Ի միջի այլոց, խորամանկ քաղաքագէտը յայտարարում է, թէ կամենում է ընդարձակել ընտրողական իրաւունքը: Նա առաջարկում է մի ծրագիր, որով իւրաքանչիւր մարդ, որ ունի տարեկան 100 բուբլի եկամուտ իւր դրամագլխից կամ 200 բուբլի պենսիօն, ստանում է ընտրողական իրաւունք: Նոյն իրաւունքը ստանում են նաև համալսարանականները, քահանաները, բժիշկները, իրաւաբանները և այլն: Բայց իրօք դա մի ծրագիր է լինում, որով առաջարկվում է հիմնել մի բաւական բարձր կրթական և նիւթական ցէնզ ընտրողների համար, մինչդեռ ժողովուրդը պահանջում էր լիակատար և անալոյս ընտրողական իրաւունք:

Գիզրայէլի այս կիսաազատամիտ ծրագիրը ընդունելութիւն չի գտնում ոչ ազատամիտների և ոչ նոյնիսկ թօրիների կողմից և տապալվում է: Սակայն Քլադստօնը սպիտակ քուէ է տալիս այդ ռեֆօրմների համար այն յուսով, որ ապագայում կը յաջողէ ուղղել նրանց թերութիւնները: Նրա յոյսերը չեն արդարանում, որովհետև Գերբիի մինիստրութիւնը, ստանալով ձայների փոքրամասնութիւն, ստիպված է լինում հրաժարական տալ:

Կազմվում է նոր կաբինէթ, և Քլադստօնը դարձեալ

հրաւիրվում է ֆինանսների մինիստր: Գառնալով այս անգամ զուտ ազատամտական կարինէթի անդամ, նա մի աստիճան հաղթանակում է կղերականների և արիստոկրատների համակրութիւնից: Օքսֆորդի համալսարանը տատանվում է նրան նորից ընտրել իւր ներկայացուցիչ, և 1859 թ. Էդինբուրգի ազատամիտ համալսարանը ընտրում է նրան պատուաւոր վերատեսուչ:

Այսպէս թէ այնպէս, Գլադստօնը, իբրև ֆինանսների մինիստր, նորից մեծամեծ ծառայութիւններ է մատուցանում իւր հայրենիքին՝ հետզհետէ բարձրացնելով նրա նիւթական վիճակը: Ի միջի այլոց, նա տնտեսական քաղաքականութեան մէջ ուղում է ներմուծել երկու նորութիւն: Առաջինը, նա առաջարկում է Նապօլէօնի կառավարութեան հետ հաստատել առևտրական դաշնադրութիւն: Երկրորդը, պահանջում է տպագրական թուղթը ազատել որ և է հարկից, որ նշանակում էր կրթութիւնը ազատել հարկից և գրականութեան ու մամուլի տարածումը տասնապատկել: Հարկաւ այս վերջին առաջարկութիւնը թշնամութիւն է գրգռում խաւարամիտների և գրականութեան ու մամուլի մեծախառնների բանակում: Բայց յաղթութիւնը, վերջ ի վերջոյ, մնում է Գլադստօնի կողմը:

Իւր գործունէութեան այդ շրջանում, որ տևում է 1859 թ. մինչև 1865 թ., Գլադստօնը օրից օր դառնում է հասարակ ժողովրդի համակրելին: Անգլիական ամբոխը սկսում է գնահատել և սիրել այն մարդուն, որի մինիստրութեան միջոցին Անգլիան ոչ միայն մի կոպէկ անգամ պարտք չի անում, չը նայելով Ղրիմի պատերազմին, այլև հետզհետէ սակաւացնում է տէրութեան հին պարտքերը: Տասը տարուայ ընթացքում (սկսած 1850 թուականից) ազգային պարտքը պակասում է 700 միլիօն բուբլու չափ, իսկ փոխառութիւնների համար վճարելիք տոկոսները պակասում են տարեկան 60 միլիօն բուբլու չափ: Եւ այդ բոլորի հետևանքն այն է լինում, որ 1864 թ. հարկերի քանակութիւնը պակասում է 60 միլիօն բուբլու չափ: Գլադստօնի քաղաքական թշնամիները իրանց ձայնը կտրում են, և նրա հռչակը օր օրի վրա մեծանում է:

Զարմանալի է այն հանգամանքը, որ Գլադստօնի պէս մի պայծառամիտ մարդ երբեմն երբեմն երևան է գալիս իբր բռնութեան և խաւարի կողմնակից: Մենք տեսանք, թէ նա ինչ պահպանողական դիրք էր բռնել Սրեբեկան Հնդկաստանի ստրուկների ազատութեան խնդրում: Բայց այդ նրա քաղաքական գործունէութեան առաջին տարիներումն էր: Այժմ, երբ նա անջատվել էր միանգամայն պահպանողականների բանակից, այժմ սկզբից և եթ Սմերիկայի Հարաւային ու Հիւսիսային նահանգների պատերազմում բռնում է հարաւացիների կողմը, հրապարակօրէն պնդելով, թէ Հարաւը ինքը կամաւորապէս կարող է աւելի դիւրութեամբ ոչնչացնել ստրկութիւնը, քան Հիւսիսի ստիպմամբ:

Գլադստօնի այս բացարձակ կարծիքը, հարկաւ, վատ տպաւորութիւն է անում ազատամիտ ամերիկացիների վրայ: Ապագայում նա խոստովանում է իւր աններելի սխալը, բայց այսու ամենայնիւ բիծը մնում է նրա անուան վրայ: Մինչդեռ հէնց նոյն միջոցներին նա անգլիական պարլամենտում հանդիսանում է ժողովրդի նսեմացած մեծամասնութեան կողմնակից, պաշտպանելով այն միտքը, թէ բանւոր դասակարգն ևս պիտի ընտրողական իրաւունք ունենայ: Ահա ինչ է ասում նա այդ ժամանակ. «Նրանք, որ բանւոր դասի ⁴⁹/₅₀ մասը զրկում են քաղաքական իրաւունքներից, պարտաւոր են ապացուցանել այդ դասի անընդունակութիւնը: Իսկ իմ կարծիքով, ամեն մարդ, եթէ նա զերծ է առանձին վատ յատկութիւններից, բարոյական իրաւունք ունի երկրի սահմանագրութեամբ օգտուելու»: Հարց. ինչո՞ւ այդ լուսամիտ մարդը չէր համակրում հիւսիսային ամերիկացիներին, որ գէնք էին բարձրացրել իրանց հարաւային եղբայրակիցների դէմ՝ ստրկութիւնը ջնջելու նպատակով:—Որովհետև ամենապայծառ մտքերն անգամ երբեմն պղտորվում են, որովհետև չը կայ աշխարհի երեսին անսխալ մարդ:

Այն օրից, երբ Գլադստօնի հայեացքները սկսում են փոխվել, Անգլիայի կղերական դասը, հարկաւ, սկսում է նրա վրայ ծուռ աչքով նայել: Հետևանքն այն է լինում, որ

1865 թվականի ընտրութիւններին կղերական Օքսֆորդը բացարձակ վճռում է չընտրել այլ ևս Գլադստօնին իւր պատգամաւոր: Եւ նշանաւոր քաղաքական գործիչը, երկրի ամենաառաջին ֆինանսիստը ընտրութիւնների վերջին պահուն ստիպւում է իւր թեկնածութիւնը գնել Մանչեստերում և Լիվերպոլում, ուր և ձայների մեծամասնութեամբ ընտրւում է պատգամաւոր:

Այժմ նա վերջնականապէս զրկւած կղերականների և արիստօկրատիայի պաշտպանութիւնից ու համակրութիւնից, հարկաւ, պիտի դիմէր դեմօկրատիայի օգնութեանը: Այդպէս էլ լինում է: Շուտով Գլադստօնը դառնում է բուն ժողովրդի սիրելի ներկայացուցիչը: Պարլամենտում նա հանդիսանում է բանւորների իրաւունքների առաջին պաշտպանը: Առաջին անգամ դառնալով համայնքների պալատի զեկաւար, նա բանւոր դասի օգտին արտասանում է ոգևորւած ճառեր:

Այդ ժամանակ Պարլամենտը մեռած էր և նրա տեղը առաջին մինիստրն էր Ռօսսելը, որ նոյնպէս ազատամիտ բանակին էր պատկանում: Այդ Ռօսսելը պարլամենտին առաջարկում է վերին աստիճանի սահմանափակ բիշոփ բանւորների ընտրողական իրաւունքների մասին: Սակայն այդ էլ չի ընդունւում, չը նայելով Գլադստօնի ջերմ պաշտպանութեանը: Ազատամիտ կաբինէթը ստիպւում է հրաժարական տալ: Այստեղ Գլադստօնը դառնում է օրուայ հերոս: Հրաժարականի օրը 10,000 բանւորներ հաւաքւում են նրա տան առջև և պահանջում, որ նա իւր ընտանիքի հետ դուրս գայ պատշգամբ և մի քանի խրախուսական խօսքեր ասէ: Երկրում սկսւում է մի նոր և այս անգամ աւելի զօրեղ շարժում բանւորների օգտին...

Երկու տարի անցած, այն է 1868 թ., Գլադստօնը համայնքների պալատին առաջարկում է Իրլանդիայում գտնուող

բոլոր կրօնական դաւանութիւններին անխտիր զրկել պետական օժանդակութիւնից և թողնել, որ այդ դաւանութիւնների եկեղեցիները կառավարվեն իրանց ծխականների կառավար տուրքերով: Այսպիսով նա նպատակ է ունենում պետական—բողոքական եկեղեցու ոյժը թուլացնել մի երկրում, ուր բողոքականների թիւը կազմում էր ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{1}{10}$ մասը և ուր նրանք վայելում էին առանձին արտօնութիւններ հակառակ կաթօլիկների, որոնք կազմում էին ազգաբնակչութեան $\frac{9}{10}$ մասը:

Դա մի քայլ էր, որ պիտի Իրլանդիայում պատրաստէր հող՝ ապագայ աւելի նշանաւոր ռէֆորմների համար: Պարլամենտում այդ առաջարկութիւնը ընդունւում է 65 ձայների առաւելութեամբ:

Նոր ընտրութիւններին Գլադստօնը իւր թեկնածութիւնը գնում է արդէն Գրինիչում, որովհետեւ այլ ևս նա չէր կարող ընտրվել Մանչեստերում ու Լիվերպոլում, որ չափից դուրս բողոքական էին և չէին կարող Գլադստօնին ներել, որ ձգտում էր ոչնչացնել պետական եկեղեցու ոյժը: Գլադստօնը ընտրւում է Գրինիչում փառաւոր կերպով: Այդ միջոցին նա հրատարակում է մի նոր բրօշուր, ուր բացատրում է, թէ ինչու փոխեց իւր հայեացքները պետական եկեղեցու մասին:

Այժմ Գլադստօնը դարձեալ համայնքների պալատի զեկաւար է: Երբէք հանգամանքները այնքան նպաստաւոր չէին եղել, որքան այժմ նրա գործունէութեան համար: Պարլամենտում նա ունէր 115 ձայների առաւելութիւն, որ կարծես, ընտրւած է յատկապէս Գլադստօնի ռէֆորմները պաշտպանելու համար: Գալով մինիստրների կաբինէթին, նա ևս բաղկացած էր արմատական և ազատամիտ կուսակցութեան ամենաընդունակ և անկեղծ անդամներից:

Մինչ այս մինչ այն, բողոքականութիւնը Իրլանդիայում բորբոքւում է Գլադստօնի նորմութեան դէմ: Նրա ձայնին ձայնակցում էին ամբողջ Անգլիայի հոգևոր դասը և պահպանողական բանակը: Գլադստօնը ենթարկւում է կատաղի յարձակումների: Նա համարւում է դաւաճան, մատնիչ, կոզոպտիչ,

որ իւր ձեռքը բարձրացնում է աստուածային եկեղեցու դէմ: Իսկ գաւառներում նրան համարում են սատանայի գործիք, որ վճռել է ոչնչացնել բողոքական եկեղեցին: Ահա հէնց այդ կատաղի յարձակումների և զոռում-զոշխնների ժամանակ (1869 թ.) է Վրադստօնը առաջ բերում իւր բիլլը բողոքական եկեղեցու մասին: Երեք ժամ տեւած մի ճառում նա աշխատում է ապացուցանել, որ իւր առաջարկած միջոցները ոչ միայն մաղաչալի անգամ չեն վնասիլ բողոքական եկեղեցու շահերին, այլ և կօգնեն նրանց, մինչոյն ժամանակ ձգելով խաղաղութիւն Երլանդիայի ազգաբնակչութեան մէջ:

Եւ, չը նայելով լորդերի, թօրիների, հոգեւորականութեան սոսկալի ընդդիմութեան, բիլլը ընդունվում է և օրէնք դառնում:

Վրադստօնի համոզմամբ Երլանդիայի կեանքը թունաւորվում էր երեք բաներից—պետական եկեղեցուց, հողատիրութեան սխտեմից և ժողովրդական կրթութեան եղանակից: Պետական եկեղեցու ոյժը նա ջնջեց, այժմ պէտք էր դիմել միւս երկու շարիքների վերացման: Վրադստօնը առաջարկում է սահմանափակել Երլանդիայում հողատէրերի իրաւունքները, թեթեւացնելով գիւղական երկրագործ դասի հողային կապալաւութեան պայմանները:

Օգոստոսի 1-ից նրա այս առաջարկութիւնը դառնում է օրէնք: Նոյն միջոցին Անգլիայի ժողովրդական լուսաւորութեան միւնիստր և Վրադստօնի ընկեր Ֆօրստըմը պարլամենտին ներկայացնում է ժողովրդական կրթութեան սխտեմի փոփոխութեան ծրագիրը: Այս ծրագրով պահանջվում է, որ կրթութիւնը պարտաւորական լինի, կրօնի դասատւութիւնը ազատ: Ծրագիրը ընդունվում է, և այժմեան անգլիական ժողովրդական պարտաւորիչ կրթութեան սխտեմը նրա իրագործումն է:

Յաջորդ տարին իրագործվում է Վրադստօնի մի ուրիշ, ոչ պակաս նշանաւոր, ծրագիրը: Մինչև այդ ժամանակ անգլիական բանակներում զինուորական պաշտօնները վաճառվում էին զրամով: Այսպէս, օրինակ, գնդապետի պաշտօնը արժէր մօտ 100—150 հազար րուբլի: Հետեւեալ այս տեսակ և

ուրիշ աւելի կամ պակաս պատասխանատու պաշտօններ ստանում էին ոչ թէ արժանաւորները, այլ նրանք, որ փող ունէին և, ի հարկէ, մեծ մասամբ արխտօկրատները: Նոր ծրագրով արգելվում է պաշտօնների վաճառումը և որոշում է միայն անհրաժեշտ հարցաքննութիւններից յետոյ կամ համաձայն պաշտօնեաների նախընթաց ծառայութեան՝ տալ այդ պաշտօնները:

Նոյն միջոցներին արտաքին քաղաքականութեան մէջ առաջանում են նշանաւոր դործեր, ուր Վրադստօնը պիտի ցոյց տար իւր ձիրքը: Սակայն այստեղ նա շատ էլ մեծ յաջողութիւն չի ունենում: Ծագում է Ֆրանս-պրուսական պատերազմը: Վրադստօնը հազիւ հազ կարողանում է Անգլիային չէզոք դիրքում պահել: Իսկ երբ Ռուսաստանը, օգտվելով այս պատերազմից, հրաժարվում է Պարիզի դաշնադրութեան կէտերը կատարելու պարտականութիւնից, Վրադստօնը անհնարին է համարում միայնակ դիմադրել այս բանին և համաձայնում է Լօնդօնում կայացնել միջազգային կօնֆերենցիա: Վերջինը վճռում է Ռուսաստանին ազատել Սև ծովի վերաբերմամբ չէզոք դիրքի մէջ մնալուց և Բօսֆօր մտնելու արգելքից:

Այս հանգամանքը զէնք է տալիս Վրադստօնի թշնամիներին, որոնք սկսում են մեղադրել նրան, թէ բաւականաչափ հայրենասէր չէ: Առհասարակ, այդ և մի քանի ուրիշ աւելի լուրջ խնդիրներ, որոնց վերաբերմամբ պարզվում է Վրադստօնի թուլութիւնը արտաքին քաղաքականութեան մէջ, բաւական վնասում են Վրադստօնին:

Նրա ժողովրդականութիւնը ենթարկվում է վտանգի: Բլանխիդում նրա ընտրողները կազմում են մի դեմօնստրացիա, պահանջելով, որ նա հրաժարվէ իւր պաշտօնից: Վաթսունամեայ ծերունին ինքն աներկիւղ գալիս է Բլանխիդ և 20,000 ամբոխի ղեմուղէմ կանգնած մի երկար տտեհաբանութեամբ քայլ առ քայլ պաշտպանում է իւր վերջին տարիների քաղաքականութիւնը: Նրան հանդիպում են սուլոցներով, զոռում—զոշխններով, բայց երբ համարձակ հոգեօրը շարունակում է իւր ճառը անխռով

և լսողների միտքը գրաւում, բողոքողների թիւը պակասում է այնքան, որ ճառի վերջում ամբոխի թշնամական ցոյցերը փոխվում են ջերմ համակրական ցոյցերի:

Գլադստօնը Բլանխիզում յաղթող է հանդիսանում և տրիումֆով վերադառնում է Լօնդօն: Սակայն հայրենիքի աչքում նա դեռ չի կարողանում իրան բարձրացնել: Շատերը սկսում են միանգամայն թերահաւատութեամբ վերաբերվել նրա բոլոր ծրագիրներին, որոնցից մի քանիսը տապալվում են պարլամենտում:

Վերջապէս, 1874 թուականին Գլադստօնը վճռում է պարլամենտը լուծել և նոր ընտրութիւններ նշանակել: Դա լինում է նրա կեանքի ամենատխուր ժամանակամիջոցը: Հասարակական կարծիքը թշնամանում է նրան: Նա մնում է մենակ: Պատճառը մասամբ ինքն է լինում: Իբրև մարդ, Գլադստօնը որքան էս ազնիւ է, պարզասէր և ուղղամիտ, նոյնքան անհիւրընկալ է: Նա չի կարողանում սիրալիր լինել իւր բարեկամների հետ, երբեմն մինչև անգամ հրում է նրանց իւր չոր ու ցամաք պաշտօնական յարաբերութեամբ:

Սկսվում են նոր ընտրութիւնները, և ծերունի գործիչը, մոռանալով իւր դիրքը, տարիքը, հոշակը, պատանեկան եռանդով ձգում է իրան ընտրողական պայքարի մէջ: «Նա վաղում է Գրինիչից Բլանխիզ, Բլանխիզից—Վուլիչ և յետոյ Նիւ—Կրօսի,—ասում մի ժամանակակից,—մի խօսքով ամեն տեղ, ուր կարող է գտնել մի գատարկ տակառ, որպէս զի բարձրանայ նրա վրայ և ճառախօսէ»:

Եւ ի՛նչ: Այս բոլորից յետոյ նա ընտրվում է երկրորդ թեկնածու: Առաջինը լինում է մի օղիի գործարանատէր: Վերջապէս, նա առ ժամանակ հեռանում է քաղաքական ասպարիզից և երկու տարի անց է կացնում իւր ընտանիքի շրջանում, Հօվարդէն կալուածում: Այդ ժամանակ նա հրատարակում է իւր երկրորդ աշխատութիւնը Հոմերոսի մասին, գրում է յօդուածներ ու բրօշխոններ, որոնք հարիւր հազար օրինակներով են տարածվում:

Մինչ այս մինչ այն, ծագում է ռուս-տաճկական պատերազմը: Արևելեան քրիստոնեաների դժոխային վիճակը չէր կարող հանգիստ թողնել Գլադստօնին: Նա 1876 թ. սեպտեմբերին հրատարակում է իւր «Բօլղարական սարսափները և արևելեան խնդիրը» վերնագրով բրօշխոնը, ուր նա ապացուցանում է, թէ Անգլիան պարտաւոր է Բալկանեան թերակղզու ժողովրդների պաշտպան հանդիսանալ Ռուսիայի և ուրիշ պետութիւնների համաձայնութեամբ:

Բրօշխոնը շուտով սպառնում է: Գլադստօնը դրանով չի բաւականանում: Նա սկսում է բերանացի ազիտացիա, կազմում է միտինգներ, գրում է յօդուածներ, նամակներ, և այստեղ նա ունենում է ահագին յաջողութիւն: Նա բողոքում է Անգլիայի սառնասրտութեան դէմ: Նրա ժողովրդականութիւնը նորից բարձրանում է և հասնում այն աստիճանին, որին երբէք մինչև այդ ժամանակ չէր հասել: Սկսվում է մի ճիշտ գլադստօնեան շարժում: Թշնամիները յարձակվում են նրա վրայ պարլամենտում, իսկ փոփոցում փչրում են նրա տան լուսամուտները և դռները, կողմնակիցները համարում են նրան աղատարար, գալիս են խմբերով նրան երկրպագելու: Իսկ նա ողիտրված շարունակում է իւր մարդասիրական քարոզչութիւնը մեծ մարգուն յատուկ ինքնավստահութեամբ:

2րդ նայելով, որ Գլադստօնի պրօպագանդան Բալկանեան թերակղզու քրիստոնեաների օգտին արժանանում է անգլիական հասարակութեան համակրութեանը, նրան չի յաջողվում պարլամենտին ընդունել տալ իւր առաջարկութիւնը— ճնշում գործել Տաճկաստանի վրայ: Պատճառն այն էր, որ անգլիացիները չէին համակրում Ռուսաստանին, իսկ կառավարութիւնը, նեղ ազգասիրութիւնից զրգված, մինչև անգամ տրամադիր էր պաշտպանել Տաճկաստանին մի քրիստոնեայ աղատարար պետութեան դէմ: Բայց և այնպէս, Գլադստօնի շնորհով էր, որ Ռուսաստանի ու Անգլիայի մէջ պատերազմ չը ծագեց: Երբ Բիկօնսֆիլդը և Սոլթրիքին, Բերլինի վեհաժողովից վերադառնալով, յայտարարեցին, թէ իրանց հետ բերել են «խաղաղութիւն պատուի հետ», Գլադստօնը բացարձակ հերքեց վերջինը,

այն է, թէ իբր Անգլիան պատուով դուրս եկած լինի այդ վհատողովից: Նա ցոյց տուեց Անգլիայի ներկայացուցիչների տգեղ արարքները, որ չէին կարող վայել լինել մի զօրեղ պետութեան ներկայացուցիչներին:

Յաջորդ ընտրութիւնները, որ կայացան 1880 թուականին, փոթորկալից էին: Այս անգամ Գլադստօնը իւր թեկնածութիւնը դրեց Ծօտլանդիայում, ուր նրան դիմաւորեցին ոգևորութեամբ և ահագին համակրական ցոյցերով: Նա ընտրվեց ոչ միայն Ծօտլանդիայում, ուր ներկայ էր, այլ և Լիզսում, ուր բացակայ էր: Առ հասարակ այս անգամուայ ընտրութիւնները ազատամիտ բանակի համար եղան յաջող: Եւ ոչ որ չէր կասկածում, թէ սրա գլխաւոր պատճառը Գլադստօնն էր: Ահա ինչու նոր կարինէթ կազմակերպելը նրան յանձնվեց:

Այժմ Գլադստօնը պէտք է երկու նշանաւոր խնդիրներ լուծէր—գցել Իրլանդիայի աղղաբնակութեան մէջ խաղաղութիւն և աւարտել Բալկանեան թերակղզու դժուար գործերը:

Իրլանդիայում 1879 թուականից ծագել էին նոր խռովութիւններ: Հացի պակասութեան պատճառով գիւղական դասը այնքան աղքատացել էր, որ անկարող էր հարկ վճարելու: Հողատերերը արտաքսում էին գիւղացիներին իրանց հողերից: Հազարաւոր ընտանիքներ մնացել էին ոչ միայն առանց մի կտոր հացի, այլ և անտուն, անօգնական: Շիշտ այդ ժամանակ էր, որ Պարնէլը և Դէվիդը կազմեցին «Հողային լիգան»:

Գլադստօնը պէտք է պարլամենտից ձեռք բերէր միջոցներ, որոնք կարողանային գոհացնել Իրլանդացիներին: Նա առաջարկեց—ընդարձակել Իրլանդիայում պետական բարեգործութիւնը և սահմանափակել կալուածատէրերի իրաւունքը՝ իրանց հողերից գիւղացիներին վճարելու վերաբերմամբ:

Առաջին միջոցը ընդունվեց: Երկրորդին ընդդիմացան լօրդերը: Դժբաղդաբար, գործերի այդ խառն ժամանակ Գլադ-

ստօնը հիւանդացաւ և հարկադրվեց գնալ մի ծովեզրեայ տեղ: Վերադառնալով Լօնդօն 1883 թուականի սկզբին, նա լօրդերի հետ վարեց երկար պայքար և, վերջապէս, կարողացաւ ընդունել տալ մի նշանաւոր օրէնք: Այս օրէնքով ոչ միայն քաղաքացի այլ և գիւղացի տնատէրերին ընտրողական իրաւունք էր տրվում, մի օրէնք, որով ստեղծվեց մօտ 2.000.000 նոր ընտրողներ: Բացի դրանից նա հիմնեց Լօնդօնի քաղաքային խորհրդարանը:

Գալով արտաքին քաղաքականութեան, Գլադստօնին է պատկանում Բերլինի դաշնադրութեան քանի մի կարևոր յօդուածների իրագործման պատիւը: Սրանց թուումն են. Գուլչինիօի Զերնօգորիային յանձնվելը և Յունաստանին մի քանի նոր կալուածներ աւելանալը: Բայց Գլադստօնը արտաքին քաղաքականութեան մէջ այս անգամ էլ մի քանի սխալների գործեց: Սրանց թուումն են անգլիացիների պատերազմները հարաւային Աֆրիկայում բօէրների և Եգիպտոսում ժողովրդական շարժման և նրա պարագլուխներ Արաբիի և Մահդիի հետ: Այս սխալները շատ վնասեցին Գլադստօնի կարինէթին, որը 1885 թուականին ստիպվեց հրաժարական տալ:

Այդ միջոցին Վիկտորիա թագուհին առաջարկեց Գլադստօնին կոմսի տիտղոս, բայց նա հրաժարվեց ընդունել:

Հետեւեալ, այսինքն 1886 թուականին Գլադստօնը կրկին կառավարութեան ղեկն իւր ձեռքն է առնում: Այս անգամ նա իւր պաշտօնավարութեան գլխաւոր նպատակն է գնում—տալ Իրլանդիային ինքնավարութիւն և գիւղական հողերը անցկացնել տէրութեան ձեռքը: Նրա կարծիքով, միայն այս երկու միջոցները կարող էին իրլանդացիներին հաշտեցնել անգլիացիների հետ:

Սակայն անգլիական հասարակութիւնը և նրա ներկայացուցիչները տակաւին պատրաստված չէին այդ բանը հասկանալու: Ահա ինչու Գլադստօնը անաջողութեան հանդիպեց, չը կարողանալով ընդունել տալ իւր հռչակաւոր Հօմ-Ռուլը (Իրլանդական պարլամենտ): Ահա ինչու մինչև այսօր էլ Իրլան-

դիան կառավարվում է անգլիական ոստիկանի և զինւորի ձեռքով:

Մօտ եօթանասուն տարի է Գլադստօնը կանգնած է Անգլիայի քաղաքական հորիզոնի վրայ, ինչպէս մի պայծառ աստղ: Այդ երկար տարիների ընթացքում այդ պայծառ աստղի վրա շատ քիչ անգամ և շատ կարճ ժամանակ են մթին կէտեր երևացել, այնուհետև նա միշտ փայլել է մարութ:

Գլադստօնը, մի կողմից, գործել է իւր հայրենիքի համար, միւս կողմից աշխարհի գրեթէ բոլոր ճնշված և տառապող ազգերի ու ժողովրդների օգտին: Ամեն անգամ երբ աշխարհի այս կամ այն կողմից լսվել է բողոք քաղաքական բռնութեան դէմ, ամենից առաջ այդ զգայուն ծերունին է պաշտպանութեան ձայն բարձրացրել հալածվողների համար:

Մի կողմ թողնելով առաջին տարիները, Գլադստօնի ներքին գործունէութիւնը միշտ ունեցել է մի հիմնաքար, մի իմաստ—թուլացնել անգլիական արխիտոկրատիային և զօրեղացնել ժողովրդական իրաւունքները: Նրա գլխաւոր յատկանիշը, նրա քաղաքական տաղանդի ոյժը հէնց այն բանի մէջ է եղել, որ միշտ կարողացել է ժամանակին գուշակել ժողովրդի պահանջները և ձայնակից լինել նրա ձայնին: Այս բանի համար նա չի խնայել ոչինչ—ոչ ինքն իրան, ոչ իւր կուսակցութիւնը և ոչ մի հասարակական դաստիարակի նախապաշարմունքները: Երբ մի միտք նրան յափշտակել է, նա ինչպէս ճշմարիտ գաղափարական մարդ մտաւցել է ամեն ինչ և շատ անգամ իւր գաղափարը իրագործելու համար դարձել է անհամբեր, բռնակալ և խտտասիրտ: Իւրաքանչիւր գաղափար նա պաշտպանել է միայն այն ժամանակ, երբ միանգամայն համոզված է եղել, թէ նա արդար է և անսխալ: Երբէք չի խառնվել այն գործերի մէջ, որոնց վերաբերմամբ հաւատ չի ունեցել: Սխալ գործելիս խոստովանել է իւր սխալը և շտապել ժամանակին հրաժարվել իւր սկսած ձեռնարկութիւնից:

Գլադստօնը արդարացի, անկեղծ և բարեխիղճ է եղել նոյն

խոյն իւր հայրենիքի թշնամիների վերաբերմամբ: Շատ անգամ է նա պաշտպանել Ռուսաստանին, երբ նկատել է, որ արդարութիւնը վերջինի կողմն է: Փոքր տէրութիւնների վերաբերմամբ նա միշտ պահանջել է—վարվել նրանց հետ մեղմ և մարդասիրաբար: Նա չի խնայել իւր հայրենակիցների նեղ ազգասիրական թուլութիւնները և այս պատճառով շատ թշնամիներ է ձեռք բերել և իւր վարկը թուլացրել նոյն իսկ բարեկամների աչքում: Մարդասիրական և արդարադատութեան զգացումը նրա մէջ միշտ եղել է զօրեղ նեղ հայրենասիրական զգացումից:

Զարմանալի է Գլադստօնի աշխատասիրութիւնը: Նա ոչ մի բոլէ աղարդիւն չի կորցնում: Դեռ ուռումնաբանական նստարանի վրայ իւր աշխատասիրութեամբ նա հաւատար ընկեր չունէր: Ֆինանսների մինիստր եղած ժամանակ նա իւր բիւջէները կազմում էր ոչ միայն տաղանդաւոր կերպով, այլ և վերին աստիճանի մանրամասն: Պարլամենտի նիստերին մինչև խորին ծերութիւն նա երիտասարդ պատգամաւորներից աւելի երկար ժամանակ է նստել: Նամակներ գրելը նրա սովորական զբաղմունքն է պարլամենտում: Միայն շատ կարևոր խնդիրներ վճռվելիս նա միանգամայն իւր բոլոր ուշադրութիւնը նուիրում է խօսողներին: Միւս դէպքերում նա թէ լսում է և թէ գրում: Սակայն ոչ մի սխալ չի խուսափում նրա խողովթիւնից: Բաւական է, որ մի որևէ հոգտօր ուղիղ հասկացած չը լինի նրա խօսքերը, և անա ծերունին գլուխը բացասաբար շարժում է, ակնոցների տակից հարցական հայեացք ձգելով հոգտօրի վրայ:

Տանը եղած ժամանակ նոյնպէս Գլադստօնը ոչ մի բոլէ աղարդիւն չի կորցնում: Նա պառկում է բնելու գիշերուայ 11—12 ժամին և դարթնում է 7—8 ժամին: Ամեն առաւօտ նա գնում է իւր եկեղեցին, որքան ևս եղանակը վատ լինի: Գրեթէ ամեն օր նա գնում է Հովարդէնի շրջակայ ծառաստանը և այստեղ կացինը ձեռին աշխատում: Այս մասին պատ-

մում են շատ անեկղօտներ: Ասում են, օրինակ, որ միանգամ մի գաւառացի Հօվարդէն է գալիս Քլադստօնին երկրպագութիւն տալու: Ծառաստանով անցնելիս նա հանգիպում է մի ինչ-որ ծերունու հասարակ շապիով և մի սովորական խօսք է ասում նրան եղանակի և նրա աշխատութեան մասին: Յետոյ գաւառացին հարցնում է ծերունուց, արդեօք կարո՞ղ է ինքը Քլադստօնին տեսնել: Անտառի ծերունի բանորրը, որ ինքը Քլադստօնն է լինում, ցոյց է տալիս իւր բնակարանը:

Քլադստօնը հարուստ չէ: Նրա Հօվարդէն ամբողջ և նրա շրջակայ հողերը պատկանում են նրա գաւակներին, այնպէս որ ինքն ապրում է իւր թօշակով: Մի քանի տարի սրանից առաջ նա յայտարարեց, թէ միջոցները չեն ներում բոլոր իւր նամակները փակ ծրարներով ուղարկել: Այնուհետև «Քլադստօնեան պօստային տոմսակները» դարձել են բերանի խօսք, այնքան հռչակաւոր ծերունին շատ է ուղարկում այդ տոմսակներից: Նրա նամակները, արդարև, թիւ չունին: Նա պատասխանում է ամեն մէկին, ով ևս գրէ նրան: Մի անգամ մի գարնան աշակերտ Քլադստօնի աշխատասիրութեան մէջ գտնում է Հոմերոսի տեկստում մի ինչ որ սխալ և նամակով այդ մասին նրան հաղորդում: Քլադստօնը անմիջապէս պատասխանում է գարնանական աշակերտին, խոստովանելով իւր սխալը:

Քլադստօնի ժողովրդականութիւնը չափ ու սահման չունի: Երբեմն ամառը Հօվարդէնի ծառաստանն են գալիս միմեանց ետևից 100—200 հոգուց բաղկացած խմբեր՝ յատկապէս հռչակաւոր ծերունուն տեսնելու և նրանից մի քանի խօսք լսելու: Այցելու խմբերի թիւը այնքան մեծ է, որ յաճախ երկաթուղու մօտակայ կայարաններում յայտարարութիւններ են քաշ տրվում, թէ Հօվարդէնի ծառաստանում զբօսանքի գալը այս ինչ ժամանակից յետոյ արգելված է: Գրանով միայն միջոց է տրվում մեծանուն ծերունուն հանգիստ զբօսնել, օդ շնչել և ծառեր կտրել:

Քլադստօնը վերին աստիճանի կրօնասէր է և համարվում է Անգլիայում առաջին աստուծաբանը: Օքսֆորդի համալսարանը աւարտելուց յետոյ նա մինչև անգամ մտադիր էր հոգևորական

ձեռնադրվել, և միայն հօր ցանկութիւնը յետ կանգնեցրեց նրան այդ մտադրութիւնից: Սակայն Քլադստօնի կրօնասիրութիւնը հետևանք է այն մարուր քրիստոնէական և բարձր մարդասիրական ոգուն, որով տոգորված է նրա ամբողջ բարոյական աշխարհը: Նա բառի բուն նշանակութեամբ քրիստոնեայ է և ոչ մոլեռանդ կրօնամոլ...

3564
3565
3566
3567
3568
3569

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495417

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495412

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495410

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495408

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495407

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0495406

